

VIRTUS

24 | 2017

Leon Wessels en Evelyn Ligtenberg

Wonen, vechten en besturen

Verslag van het symposium ‘Borgmannen en Borgmanshuizen. Landsheerlijke dienst en standsbewustzijn’, 22 en 23 oktober 2015, Heek-Nienborg

200

Het vierde Duits-Nederlandse Symposium voor Adelsgeschiedenis, dat in 2015 in Heek-Nienborg werd gehouden, stond in het teken van borgmannen en borgmanshuizen in Duitsland en Nederland. Hoewel het onderwerp – vooral in Nederland – niet kan rekenen op een grote academische belangstelling, ligt de keuze voor dit onderwerp voor de hand. De borgmannencolleges in Duitsland en Nederland bieden namelijk zowel in de eeuwen vóór als na het ontstaan van de huidige landsgrenzen voldoende stof voor vergelijking en maken het onderwerp bij uitstek geschikt voor een grensoverschrijdende benadering. Tijdens het symposium spraken onderzoekers uit Duitsland en Nederland over verschillende aspecten van het borgmanschap.

Jens Friedhoff en Annemieke Wielinga verzorgden een inleiding over de stand van het onderzoek in Duitsland en Nederland. Friedhoff concentreerde zich op de problematiek in het Duitse borgmannenonderzoek. Vanaf de hoge middeleeuwen wezen geestelijke en wereldlijke vorsten borgmannen (*castellani* in het Latijn) aan om strategische plekken (doorgaans vanuit een burcht) te beschermen. Het borgmanschap ontwikkelde zich al snel van een dienstverband tot een leenverband. Borgmannen waren vrijgesteld van herendiensten, mits zij aan hun plichten voldeden. Voor de moderne onderzoeker is het echter niet altijd duidelijk wie er precies tot de borgmannen behoorden en welke rechten moeten worden aangemerkt als ‘borgmansrechten’. Bovendien verschilden borgmansrechten van plaats tot plaats. Het borgmanschap werd zowel verleend aan edelen als niet-edelen.

In Nederland is, zowel in relatief als in absoluut opzicht, weinig onderzoek gedaan naar de historische betekenis van borgmannen en hun huizen. Borgmannen kwamen in heel Nederland voor, zo vertelde Wielinga, maar in Overijssel en Gelderland was sprake van een con-

centratie van borgmannencolleges. Het borgmanschap in de Nederland en Duitse regio's vertoonde vanzelfsprekend veel overeenkomsten; in beide gebieden was de verdediging van de burcht een van de belangrijkste plichten, het borgmanschap werd op den duur in Gelre, maar ook over de grens, erfelijk en in beide gebieden was het ook voor geestelijken en vrouwen mogelijk de functie van borgman te vervullen. In Holland en Zeeland werd het borgmanschap op een andere manier ingevuld. Daar hadden borgmannen weliswaar militaire taken, maar zij waren ondergeschikt aan hun leenheren en beschikten niet over een sterke machtspositie. Vermoedelijk werd het Hollands-Zeeuwse borgmanschap gemodelleerd naar het Franse voorbeeld.

In het vervolg van het symposium werden regionale casussen uitgewerkt die specifieke aspecten van het borgmanschap belichtten. De basis van het borgmanschap werd gevormd door een afhankelijkheidsrelatie tussen de landsheer en de borgman, zo maakte Frank Keverling Buisman duidelijk tijdens zijn lezing over het borgmansrecht in Oost-Nederland. De landsheer droeg bij aan het onderhoud van de borgman in de vorm van een burchtwoning en in ruil daarvoor kon hij de borgman oproepen voor militaire diensten, zoals het te paard en in harnas verdedigen van de landsgrenzen tegen vijandelijke troepen.

Borgmannen verwierven inkomsten uit (borg)leengoederen. Het was niet ongebruikelijk dat deze goederen ver van de burcht verwijderd waren. Dit bleek uit de bijdrage van Bart Wever over zijn onderzoek naar de borgmannen van Vollenhove. Hoewel de borgmannen op de burcht van Vollenhove woonden, lagen hun borgmanslenen voornamelijk op de Hondsrug – op 50 tot 60 kilometer afstand van de burcht. Diana Spiekhout toonde in haar lezing aan dat de borglenen van Goor en Diepenheim verspreid lagen over heel Twente én daarbuiten.

De oprichting van borgmannencolleges hing samen met de territoriale ambities van landsheren, stelde Christian Hoffmann. Hij sprak over borgmannen in Quakenbrück en Vechta. Ook Spiekhout betoogde dat de vestiging van kastelen in het Oversticht voortkwam uit de territoriale politiek van de prins-bisschoppen van Utrecht. In de late middeleeuwen stelden borgmannen zich echter steeds onafhankelijker op ten opzichte van hun landsheer. Typerend voor deze tendens was dat vrijwel overal de *Residenzpflicht* – de plicht om in de burcht te wonen – kwam te vervallen. Borgmannen hoefden niet langer op de burcht te wonen. Wel bleven zij verplicht om na oproep van de landsheer zich gereed te maken voor de strijd. Het aantal borgmannen per burcht slonk daarmee aanzienlijk: hoe later een burcht werd gebouwd, aldus Wolfgang Bockhorst, hoe minder residerende borgmannen op de burcht. Twaalfde-eeuwse burchten werden nog bewoond door 25 tot 30 borgmannen, terwijl de burchten die na 1370 werden gebouwd in het geheel niet meer werden bewoond.

Deze ontwikkeling roept de vraag op waar de borgmannen dan wél woonden. Het antwoord op die vraag is dat zij in toenemende mate naar de stad of het omliggende platteland trokken. In Groningen was geen burcht, maar woonden wel borgmannen. Paul Noomen nam het publiek tijdens het symposium mee op een speurtocht langs (potentiële) borgmanshuizen in en buiten de stad Groningen. Verschillende borgmanshuizen hadden in de twaalfde en dertiende eeuw een strategische locatie en een militair aanzien. In de achttiende eeuw was hier al lang geen sprake meer van, zo bleek uit de presentatie van Gerd Dethlef. In de stad Quakenbrück werden de borgmanshuizen gekenmerkt door een 'adellijke stijl'. De gebouwen hadden ruime entrees, veel ruimte voor gasten en waren ingericht naar adellijke maatstaven.

Het borgmannencollege van Quakenbrück voerde bovendien een eigen zegel en borgmannenfamilies bezaten eigen banken in de kerk.

Josef Wermert verzorgde de openbare avondvoordracht waarin de thuisstad Nienborg centraal stond. De burcht van Nienborg werd wel de belangrijkste van het land genoemd. Aan het eind van de twaalfde eeuw werd begonnen met de bouw. De burcht moest bescherming bieden tegen invallen vanuit het Sticht en werd gebruikt om belangrijke vaarwegen te controleren. Tot in de vijftiende eeuw had de burcht een militair-strategische functie. Nadien verhuisden de borgmannen naar het platteland, waar zij eigen huizen gingen bewonen. Vanaf de Napoleontische veroveringen werden de privileges van de borgmannen geleidelijk aan banden gelegd, maar het borgmannencollege bleef niettemin tot ver in de negentiende eeuw bestaan.

202

De borgmannen van Diepenheim en Goor werden door meerdere sprekers aangehaald. Diana Spiekhout toonde met behulp van geomorfologische kaarten aan dat de meeste kastelen in het Oversticht – inclusief de burchten in Diepenheim en Goor – in beekdalen waren gevestigd. Over de architectuur van deze burchten is weinig bekend. Jan Spoolder sprak over de borgmannen in Diepenheim en Goor in de periode vanaf de zeventiende eeuw. De borgmannen waren toen, zoals gezegd, niet langer op de burcht gevestigd, waarmee de militaire functie van het borgmanschap werd uitgehold. De borgmannen bleven echter belangrijk als stadsbestuurders en landadel. Na de Franse tijd functioneerden de borgmannen nog enige tijd als collatieheren. Tegenwoordig bestaat alleen nog het borgmannencollege van Diepenheim als beheerder van een armenfonds.

Ben Olde Meierink en Dieter Schele sloten het symposium af met een korte terugblik en concludeerden dat het borgmanschap tot op heden ten onrechte een randverschijnsel is in de geschiedschrijving. Ondanks dat er voldoende raakvlakken waren tussen de Duitse en Nederlandse casussen, was er van kruisbestuiving tijdens dit symposium nauwelijks sprake. Duitse sprekers presenteerden onderzoek, waarna zij vragen kregen van Duitse gasten. Voor Nederlandse lezingen gold het tegenovergestelde. Daar stond het doorgaans behoorlijke niveau van de bijdragen tegenover, die een brede en vaak ook nieuwe kijk op de historische betekenis van het borgmanschap garandeerden.

Universiteit Utrecht – l.c.wessels@uu.nl

Werkgroep Adelsgeschiedenis – e.ligtenberg@kpnmail.nl

- Adel en heerlijkheden in Québec. De opkomst en het voortleven van een sociale groep en een feodaal instituut (ca. 1600-2000) 9
Benoît Grenier en Wybren Versteegen
- Handel in heerlijkheden. Aankoop van Hollandse heerlijkheden en motieven van kopers, 1600-1795 31
Maarten Prins
- Beschermd en berucht. De manoeuvreerruimte van jonker Ernst Mom binnen het rechtssysteem van zestiende-eeuws Gelre 57
Lidewij Nissen
- Prussia's Franconian undertaking. Dynasty, law, and politics in the Holy Roman Empire (1703-1726) 75
Quinten Somsen
- Gutsbesitzer zwischen Repräsentation und Wirtschaftsführung. Das Gut Nordkirchen in Westfalen im 18. und 19. Jahrhundert 105
Friederike Scholten
- Adel op de pastorie. Aristocratische huwelijken van predikanten in de negentiende eeuw 129
Fred Vogelzang

24 | 2017

